

กระบวนการสร้างรัฐชาติในพื้นที่ชายแดน: การเมือง
ระหว่างประเทศ รัฐไทยและผู้คนตามแนวชายแดน
พื้นที่อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว สมัยรัฐ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2
The Nation –State Building Process in Border Area:
International Politics, Thai Nation State, People In
the Border Area of Aranyaprathet, Sa Kaeo
Province From The Period Of Absolute Monarchy
To The End Of World War II

จิรายุทธ์ สีม่วง *

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการอธิบายกระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้วซึ่งอธิบายผ่านความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองระหว่างประเทศ รัฐชาติ ผู้คนและการก่อกำเนิดของพรมแดนรัฐชาติโดยใช้รัฐไทยและพื้นที่พรมแดนอรัญประเทศจังหวัดสระแก้วเป็นหน่วยในการศึกษา ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น สามช่วงเวลาได้แก่ หนึ่ง บริบททางประวัติศาสตร์ก่อนการสร้างรัฐชาติ สอง กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2435 ถึง ปี

* อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
(A lecturer of Department of Political Science, Faculty of Political Science and Law,
Burapha University)

พ.ศ. 2475 สาม กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2475 ถึงการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นช่วงที่พรมแดนของรัฐชาติถูกกำหนดตายตัว หนึ่งรัฐชาติและพรมแดนของสยามเริ่มปรากฏเด่นชัดมากยิ่งขึ้นเมื่อการเกิดลัทธิล่าอาณานิคมซึ่งเป็นปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศ บริบทดังกล่าวส่งผลให้สยามเข้าสู่กระบวนการสร้างรัฐชาติ เกิดการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินรวมถึงการขยายการคมนาคมสู่พื้นที่ชายแดนอย่างเป็นทางการมากขึ้น การปฏิรูปดังกล่าวนอกจากจะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐส่วนกลางกับพื้นที่ชายแดนของรัฐแล้วยังส่งผลต่อผู้คนและบริบททางเศรษฐกิจสังคมในพื้นที่อีกด้วย

คำสำคัญ : กระบวนการสร้างรัฐชาติไทย, ชายแดน, อรัญประเทศ, จังหวัดสระแก้ว

Abstract

This article discusses the power expansion of Thai state in the border area of Aranyaprathet district, Sa Kaeo Province, explained by the relationship between international politics, nation-state, people's movement, and the emergence of the national border by using Thai state and Aranyaprathet border area in Sa Kaeo province as the area study. The author divides the content into 3 main chapters: 1) Historical context before Nation-State Building Process 2) The Nation –State Building Process of Thai state in the border area of Aranyaprathet, Sa Kaeo Province during 1892-1932 3) The Nation-State Building Process of Thai state into the border area of Aranyaprathet, Sa Kaeo Province from 1932 to the end of World War II, when the borders of Thai state were fixed. Besides, the nation-stateness and boundaries of Siam were forced to define by the rise of colonization as an international political factor. As a result, Siam fully became a nation-state that

reformed its own bureaucracy system and expanded its forms of transportation as well. The reformations resulted in a shift in the relationship between the central state and its borders and caused changes toward people and socio-economic context in the area.

Keywords: Nation-State Building Process, Border, Aranyaprathet, Sa Kaeo Province

1. บทนำ

กระบวนการสร้างรัฐชาติ หรือ Nation State Building Process คือกระบวนการสถาปนาระเบียบการเมืองขึ้นมาโดยมีศูนย์กลางอำนาจคือรัฐบาลกลางปกครองอาณาเขตและประชากรภายใต้กฎหมายและกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น แต่การที่จะเกิดรัฐชาตินั้นจะต้องเริ่มต้นการสร้างรัฐ ด้วยการสร้างศูนย์กลางอำนาจขึ้นมาก่อนภายหลังจากการสร้างรัฐจึงมาสู่กระบวนการสร้างชาติ (nation building) การสร้างชาติได้แก่การทำให้คนมาอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเดียวผ่านการผสมผสานกลมกลืนให้มีแนวความคิดร่วมเกี่ยวกับการเป็นสมาชิกของหน่วยการเมืองซึ่งมีวัฒนธรรม ประเพณีและการศึกษาที่ไม่แตกต่างกันนัก กระบวนการนี้คือกระบวนการผสมผสานกลมกลืน (assimilation) กระทำโดยอาศัยใช้กลไกรัฐ (state apparatus) ในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ ระบบการศึกษา การใช้ภาษาราชการ ฯลฯ (ลิติตี วีรเวคิน, 2552)

ก่อนมีการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่นั้น รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมากเป็นรัฐศักดินาจารีต อำนาจและความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในรัฐมีลักษณะกระจายไม่ได้มีเพียงศูนย์กลางอำนาจเดียว ความสัมพันธ์ทางอำนาจจะหว่างรัฐส่วนกลางกับพื้นที่ห่างไกลหรือพื้นที่ชายแดนเป็นไปในลักษณะหลวม ลักษณะดังที่กล่าวมาส่งผลให้พรมแดนของอาณาจักรมีลักษณะที่ไม่แน่นอน ดังนั้นจึงมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนอยู่เสมอ (Chandler, 2009; Fairbank & Reischauer & Craig, 2525: 9; จอห์น เอฟ เคดี, 2520: 1-10)

ปรากฏการณ์ของการเมืองระหว่างประเทศเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้รัฐศักดินาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งสยามต้องเข้าสู่กระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และระหว่างรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับรัฐเจ้าอาณานิคมในมิติต่าง ๆ แล้ว ปัจจัยและกระบวนการสร้างชาติดังกล่าวยังได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงภายในรัฐอีกด้วย กล่าวคือ กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐส่วนกลางกับพื้นที่ที่ตนอ้างสิทธิ์ในพื้นที่รอบนอก (periphery area) หรือชายขอบของรัฐ ส่งผลให้เกิดการสร้างเขตแดนที่ชัดเจน อีกทั้งยังส่งผลต่อผู้คนและความเปลี่ยนแปลงของบริบททางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองของพื้นที่รอบนอกอีกด้วย

บทความนี้มุ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างรัฐชาติกับพื้นที่พรมแดนของรัฐชาติโดยใช้รัฐชาติไทยและพื้นที่ชายแดนอรุณประเทศจังหวัดสระแก้วเป็นหน่วยในการศึกษา (unit of analysis) ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วนหลัก ได้แก่ 1) บริบททางประวัติศาสตร์ก่อนการสร้างรัฐชาติ 2) กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรุณประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2435 ถึง ปี พ.ศ. 2475 3) กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรุณประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2475 ถึงการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 และส่วนสุดท้ายคือ บทสรุป โดยบทความชิ้นนี้เป็นการศึกษาแนวประวัติศาสตร์ (historical approach) แบบพรรณนา (description) และในขณะเดียวกันก็ได้ทำการวิเคราะห์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบองค์รวม (holistic paradigm) ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองระหว่างประเทศ รัฐชาติ ผู้คนและพรมแดนโดยวางอยู่บนฐานคิดที่ว่ามิติต่าง ๆ ความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นและส่งผลกระทบยืดยาวถึงกัน

2. บริบททางประวัติศาสตร์ก่อนการสร้างรัฐชาติ

ก่อนปรากฏการณ์การล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐโดยมากเป็นราชอาณาจักรที่มีลักษณะเป็นรัฐศักดินาจารีตรวมถึงสยามด้วย รัฐศักดินาสยาม

ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นได้ใช้รูปแบบการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาคที่ยังคงยึดถือมาตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนปลายอาจมีการแก้ไขบ้างก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น โดยรัฐศักดินามีลักษณะการสร้างความปลอดภัยของราษฎรผ่านคำอธิบายทางศาสนาและจารีตโบราณ การใช้อำนาจของรัฐบาลไม่มีการแบ่งอำนาจที่ชัดเจน ในกรณีของพื้นที่ห่างไกลอำนาจของรัฐก็ได้ครอบคลุมถึงชายแดนอาณาจักร อำนาจของรัฐขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของผู้ครอบครองอำนาจของอาณาจักรนั้น ๆ หากมีความเข้มแข็งมากก็สามารถเรียกความจงรักภักดีและสามารถหาผลประโยชน์จากดินแดนที่ตนอ้างสิทธิได้อย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นการควบคุมของรัฐต่อพื้นที่ห่างไกลมีลักษณะเป็นการปกครองแบบหลวม ๆ ด้วยลักษณะกล่าวมาส่งผลให้ความสัมพันธ์ของรัฐส่วนกลางและพื้นที่ห่างไกลจึงเป็นไปเพียงเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์ทางแรงงานและส่วยอากรเท่านั้น พื้นที่พรมแดนของราชอาณาจักรจึงไม่มีเส้นกำหนดตายตัว รวมทั้งผู้คนในยุคสมัยดังกล่าวก็ยังไม่ได้ถูกยึดโยงกับสัญชาติของรัฐแต่อย่างใดหากแต่เป็นการยึดโยงอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์ของตน (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533; จิตร ภูมิศักดิ์, 2525: 260; เดวิด เค วัยอาจ, 2556: 259-260; ไชยันต์ รัชชกุล, 2560)

สมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับการปกครองส่วนภูมิภาคอยู่ในรูปแบบหัวเมืองส่วนภูมิภาคคือมีหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปจากราชธานีเป็นศูนย์กลาง หัวเมืองรอบนอกเหล่านี้กำหนดให้อยู่ในความดูแลของอัครเสนาบดี โดยหัวเมืองเหล่านี้จะจัดแบ่งออกเป็น 4 ระดับตามขนาดและความสำคัญ ได้แก่เมืองเอก โท ศรี และจัตวา เจ้าเมืองหัวเมืองเอกได้รับการแต่งตั้งจากราชธานี นอกนั้นจะให้เสนาบดีผู้เกี่ยวข้องดำเนินการตามระเบียบบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค ในส่วนพื้นที่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้นประกอบไปด้วย 9 เมือง ได้แก่ นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมท่า (พระยาพระคลัง) โดยพื้นที่สระแก้วแต่เดิมเป็นชุมชนในฐานะเมืองบริวารของปราจีนบุรี (เมืองประจิมในสมัยโบราณ) ปราจีนบุรีในช่วงนี้มีฐานะหัวเมืองชั้นในมีความสำคัญเป็นหัวเมืองจัตวา เจ้าเมืองมียศเป็นออกพระมีราชทินนามว่าอุทัยธานี ถือศักดินา 3,000 ไร่

ในกรณีของพื้นที่ชายแดนสระแก้ว อันได้แก่ พื้นที่วัฒนานคร ตาพระยาและ อรัญประเทศล้วนเป็นพื้นที่ที่อยู่บนเส้นทางติดต่อและเส้นทางเดินทัพระหว่าง อาณาจักรอยุธยาและกัมพูชามาตั้งแต่ตอนต้นถึงตอนปลายเรื่อยมาจนถึงกรุงธนบุรี และต้นกรุงรัตนโกสินทร์¹ สยามได้ดำเนินนโยบายขยายอำนาจของตนเข้าไปในเขมร ตั้งแต่สมัยอยุธยาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากการแสวงหากำลังคน และทรัพยากร นอกจากนี้พื้นที่เขมรยังเป็นพื้นที่ความมั่นคงของสยามเนื่องจากเป็น พื้นที่คั่นกลางระหว่างสยามกับญวน แม้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์สยามยังคงพยายาม ควบคุมเขมรให้อยู่ภายในความควบคุมอยู่ตลอดคงจะเห็นได้จากในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 มีการตั้งพระยามรราช (แบน) ซึ่งได้รับพระราชทานยศเป็นพระเจ้าอภัยภูเบศร์ (ต้น ตระกูลอภัยวงศ์) ให้เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่มณฑลเขมรส่วนในอยู่ที่เมืองเสียมราฐและ พระตะบองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2327 ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และแต่งตั้งนักงเองโอรสของ สมเด็จพระนารายราชา (อดีตกษัตริย์กัมพูชา) เป็นสมเด็จพระราชินารามธิปไตย ปกครองประเทศกัมพูชาวมถึงการสนับสนุนให้อองเชียงสือไปปกครองญวนที่ไซ่ง่อนอีก ด้วย

กล่าวถึงเมืองอรัญประเทศ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 เมืองอรัญประเทศยังคงเป็นหมู่บ้านชื่อว่า “บ้านหินแร่” โดยในสมัยรัชกาล ที่ 3 บ้านหินแร่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นหมู่บ้านที่เป็นเส้นทางเดินทัพ จุดพักกำลังพล และเสบียงอาหารสำหรับการส่งไปให้กองทัพใหญ่ของพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงห-เสนีย์) ที่พระตะบองในสงครามอานามสยามยุทธ ต่อมาภายหลังสงครามปราชญ์ เจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 พระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) ได้กวาดต้อนผู้คนมาจาก เมืองเวียงจันทน์และเมืองขึ้นอื่นลงมายังกรุงเทพฯ และมีการขอพระบรมราชานุญาตให้อาศัยอยู่ในเมืองต่าง ๆ หนึ่งในจำนวนนั้นคือการอพยพมาอาศัยอยู่ที่บ้านหินแร่ ในสมัย ดังกล่าวบ้านหินแร่มีบทบาทเป็นด่านตรวจคนและสินค้าเข้า-ออก มีข้าราชการตำแหน่ง นายกองทำหน้าที่เป็นเจ้านาย จนถึงปี พ.ศ. 2393 บ้านหินแร่ได้รับการยกฐานะหัวเมือง มหาดไทยขึ้นเป็นเมืองอรัญประเทศด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงของพระราชอาณาจักร

¹ ไปรตดูการตี มหาจันทร์, 2555: 89-92, 105-106, 113-116, 334.

โดยปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บัญญา) ว่าให้ด่านหนุมานยกขึ้นเป็นเมืองกบินทร์บุรี บ้านหินแร่ยกขึ้นเป็นเมืองอรัญประเทศ บ้านเขยยกขึ้นเป็นเมืองวัฒนานคร บ้านสวายขึ้นเป็นเมืองศรีโสภณ ส่วนตัวเมืองสระแก้วในสมัยนั้นยังคงเป็นด่านพระปรงซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองกบินทร์บุรี (สำนักงานจังหวัดสระแก้ว, 2558; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 6-7; คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2545: 41-42; ภาวดี มหาพันธ์, 2554: 116, 175, 207; Fairbank & Reischauer & Craig, 2525: 38-52; คริส เบเกอร์ และผาสูก พงษ์ไพจิตร, 2557: 9-10; เดวิด เค วัยอาจ, 2556: 224, 253-255, 285-219)

จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 เขตพื้นที่ของสระแก้วที่ขึ้นตรงกับเมืองปราจีนบุรีเริ่มมีการพัฒนาเป็นเมืองมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากในช่วงปี พ.ศ. 2412 มีการระดมไพร่จากต่างเมืองมาช่วยกันทำอิฐเพื่อสร้างป้อมปราการ โดยเฉพาะการเกณฑ์ไพร่จากเมืองสุรินทร์ ชูพันธ์ สังขะ ศรีสะเกษ เดชอุดม ไปทำอิฐสร้างกำแพงและยังได้เกณฑ์คนมอญจากบ้านสามโคก ปทุมธานีมาตั้งเตาเผาอิฐและสร้างกำแพงเมืองปราจีนบุรีแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2415 สำหรับตำแหน่งเจ้าเมืองอรัญประเทศนั้น ปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามหนังสือเรื่องการแต่งตั้งขุนนางไทยว่าเจ้าเมืองมีราชทินนามว่า “พระหิёмใจหาญ” และปลัดมีราชทินนามว่า “หลวงชาญไชยยุทธ” (ศานติ ภัคดีคำ, 2558: 32-37; คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2545: 41-42)

หากกล่าวถึงผู้ที่อาศัยในพื้นที่สระแก้วมีหลากหลายชาติพันธุ์แต่กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนมากที่สุด ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ไทที่ใช้วัฒนธรรมอีสานหรือผู้ที่มีเชื้อสายลาว (กระทรวงพาณิชย์, 2543; กำพล จำปาพันธ์, 2559: 304; สิริมล สายสร้อย, พิษณุ ศรีสวัสดิ์, ธีระพงษ์ อินทร์พันธ์ และอภิญา ตันทวีวงศ์, 2545: 22-58) ได้แก่

กลุ่มชาวลาว เป็นกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมา 2 ระลอก คือในสมัยรัชกาลที่ 1 และสมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังการปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์เจ้าพระยาราชสุภาวดี (เจ้าพระยาบดินทรเดชา) ได้กวาดต้อนชาวลาวและชาวไทยญมาเป็นจำนวนมากโดยตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อรัญประเทศและวัฒนานคร

กลุ่มไทอีสาน เป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างที่อพยพมาตั้งแต่สมัยปี พ.ศ. 2231 และได้แผ่ขยายไปตามลำน้ำชี มูล และลำน้ำอื่น ๆ ต่อมาจึงอพยพมายังพื้นที่สระแก้วในปัจจุบัน

กลุ่มไทย้อหรือไทย้อ เป็นกลุ่มที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในแคว้นสิบสองปันนาหรือยูนนานมีบางส่วนย้ายมาตั้งรกรากอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรีของประเทศลาวในปัจจุบัน รวมทั้งยังพบว่าชาวไทย้อถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยครวกรัฐสยามปราบเจ้าอนุวงศ์ด้วยเช่นกัน กลุ่มไทย้อที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สระแก้วเป็นกลุ่มที่อพยพมาอยู่ที่บ้านดงอรัญ อำเภอศรีโสภณ ประเทศกัมพูชา ต่อมาจึงได้อพยพเข้ามาอยู่ในเขตอรัญประเทศ

กลุ่มไทยวนหรือกลุ่มไทโยนกหรือลาวพุงดำ ซึ่งเป็นกลุ่มของชาวล้านนาที่แต่เดิมอาศัยอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบน ภายหลังจากอพยพหนีภัยสงครามมาตั้งรกรากอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ในพื้นที่สระแก้ว นอกจากนี้ยังมีกรอพยพมาจากพื้นที่สระบุรีและตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านซับพลู วังน้ำเย็นและหมู่บ้านข้างเคียง

กลุ่มผู้ไท เป็นกลุ่มที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทและสิบสองปันนา คนกลุ่มนี้อพยพเข้ามา 2 ครั้ง คือ ในช่วง พ.ศ. 2322 และ พ.ศ. 2369 ส่วนใหญ่อพยพมาอยู่ในภาคอีสานของไทยและบางส่วนอพยพมาอยู่ในพื้นที่สระแก้วในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนจีนที่อพยพมาจากพื้นที่ชลบุรี² อีกด้วย (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 9; กฤษฎา พิณศรี และอิทธิวัตร ศรีสมบัติ, 2554: 287-288)

สำหรับในพื้นที่ชายแดนไทยกัมพูชาของสระแก้ว ได้แก่ เขตอำเภอตาพระยา กิ่งอำเภอโคกสูงและบ้านตู่ บ้านหนองบัวเหนือ ตำบลบ้านด่าน อำเภออรัญประเทศ บางตำบลของอำเภอคลองหาดนอกจากจะเป็นชาวลาวแล้วยังมีชาวเขมรที่พูดภาษาเขมรเชื้อชาติเดียวกับชาวกัมพูชาในปัจจุบัน ดังนั้นภาษาและกิจวัตรประจำวันทางสังคมและวัฒนธรรมจึงมีลักษณะร่วมกันหลายประการ โดยชาวเขมรเป็นคนดั้งเดิมที่

² ในจังหวัดชลบุรีพบว่า มีชาวจีนอพยพมาตั้งรกรากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2373

อาศัยอยู่ตามพื้นที่ชายแดนไทย³ ดังจะเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ในประชุมพระราชนิพนธ์ ภาคปภิกษะ ภาค 1 ว่า

“เขมรที่อยู่ในเขตสยามในยุคนสมัยของพระองค์เรียกว่าขอมแปรพักตร์หรือเขมรไทยอาศัยอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำบางปะกงด้านตะวันออกไปจนถึงฝั่งตะวันตกของทะเลสาบเขมรเป็นเวลานานแล้ว และเมื่อเขมรเรื่องอำนาจก็เข้าครอบครองเมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองฉะเชิงเทราหรือไม่ก็เป็นเขมรที่ถูกกวาดต้อนมาเมื่อคราวไทยทำสงครามกับลาว เขมร และญวน ทำให้มีการปะปนกับชาวสยามเรื่อยมา” (ประชุมพระราชนิพนธ์ ภาคปภิกษะ ภาค 1 อ้างถึงใน อัมพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545: 53)

นอกจากนี้ยังมี กลุ่มส่วยหรือกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า กูย (โกย) ซึ่งใช้ภาษากูยในการสื่อสารอีกด้วย⁴ (อัศรพงษ์ คำคุณ, 2554: 357-358) อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะมีการขยายตัวของลัทธิล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นพื้นที่ที่มีประชากรเบาบาง กระจัดกระจาย ขาดระบบสื่อสารคมนาคมและมีการปกครองที่ค่อนข้างอ่อนแอ (จอห์น เอฟ เคดี, 2520: 69)

ในมิติด้านการคมนาคมนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงทศวรรษที่ 2420 นั้น การคมนาคมทางน้ำเป็นการคมนาคมหลักผ่านทางแม่น้ำลำคลอง เช่นเดียวกับการเดินทางมาสู่ภาคตะวันออกซึ่งมีท่าเลที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเขมรโดยการเดินทางคมนาคมนั้นจะผ่านขึ้นไปตามลำน้ำ

³ ภายหลังยังได้มีการอพยพเข้ามาเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2446 ตามเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) และอีกครั้งในเหตุการณ์สงครามเวียดนามและสงครามกัมพูชาในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2524 โดยได้ตั้งถิ่นฐานตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

⁴ ปัจจุบันชาติพันธุ์กูยอาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านฝักมิต ตำบลคลองหินปูนอำเภอวังน้ำเย็น หมู่ 6 และหมู่ 10 ตำบลเขาสามลือ อำเภอเขาฉกรรจ์และบ้านน้อยละมติม อำเภอโคกสูง กิ่งอำเภอโคกสูง บ้านกุดเตย ตำบลตาพระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว

บางปะกงแล้วเดินทางต่อไปทางบก กล่าวคือหากต้องการเดินทางจากเมืองหลวงไปพระตะบองก็จะต้องผ่านแม่น้ำบางปะกงและขึ้นบกที่เมืองปราจีนบุรีและเดินทางต่อเข้าป่าไปยังเมืองกบินทร์บุรี วัฒนานคร มงคลบุรี อรัญประเทศและพระตะบอง โดยเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางที่ใช้ในการส่งส่วยจากหัวเมืองตะวันออกและเมืองขึ้นซึ่งสะดวกกว่าเส้นทางบกที่ผ่านป่าเขาด้านเมืองสระบุรี ส่วยส่วนมากเป็นของป่า ได้แก่ เฒ่า กระวาน พริกไทย งาช้าง เมืองที่ใช้วิธีการส่งส่วยเช่นนี้ เช่น เมืองสีทันดร โดยส่วยของหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือและทางตะวันออกจะแวะพักที่ปากน้ำเมืองกบินทร์บุรีก่อนจะถูกส่งต่อไปที่เมืองหลวงโดยผ่านแม่น้ำบางปะกง ทำให้หัวเมืองในแถบนี้อันได้แก่ ปราจีนบุรี กบินทร์บุรี วัฒนานคร มงคลบุรี อรัญประเทศกลายเป็นเมืองศูนย์กลางจุดแวะพักในการลำเลียงส่วยเข้ามายังเมืองหลวง

นอกจากการคมนาคมผ่านคลองแล้วพื้นที่ภาคตะวันออกโดยรวมยังมีการขนส่งทางทะเลที่มีความสำคัญเช่นเดียวกันโดยมีเมืองท่าที่สำคัญ เช่น บางปลาสร้อย บางพระ บางละมุง ระยอง จันทบุรี ทุ่งใหญ่ (ตราด) มีบทบาทสำคัญในการเป็นจุดแวะพักของเรือสินค้าเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางทะเลมาตั้งแต่สมัยธนบุรีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองเหล่านี้อยู่ในตำแหน่งการค้าการเดินทางเรือภาคตะวันออกที่จะมุ่งไปเมืองท่าชายฝั่งทะเลของเขมร เวียดนามตอนใต้และจีน อีกทั้งยังเป็นจุดที่สามารถเดินเรือตัดไปสู่เมืองท่าในภาคใต้ได้ด้วยโดยเฉพาะเมืองจันทบุรีมีบทบาทสำคัญในการเป็นเมืองศูนย์กลางในการรวบรวมเครื่องเทศและของป่าจากภายในเมืองจันทบุรีรวมถึงการรวบรวมจากตอนในของเขมรและบางส่วนจากปราจีนบุรีก่อนจะถูกส่งขึ้นเรือที่จันทบุรี ดังนั้นในพื้นที่อรัญประเทศจึงมีเส้นทางคมนาคมภายในภูมิภาคระหว่างปราจีนบุรีซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าทางบกมายังจันทบุรีที่เป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเล (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545: 63-66)

3. กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2435 ถึง ปี พ.ศ. 2475

การเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลสยามได้มีข้อพิพาทด้วยเรื่องอำนาจอธิปไตยบนอาณาเขตดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง (ในเขตเขมรและญวน) กับรัฐบาลฝรั่งเศส โดยรัฐบาลฝรั่งเศสกล่าวหาว่ารัฐบาลสยามได้ล่องลำอาณาเขตเข้าไปในดินแดนฝั่งแม่น้ำโขงส่งผลให้รัฐบาลฝรั่งเศสส่งกองเรือรบ อันได้แก่ เรือรบชื่อ “คอมเมิร์ท” และ “แอนคอสตัง” เข้าโจมตีกองกำลังป้องกันของสยามรวมถึงปิดอ่าวไทยที่ปากน้ำเจ้าพระยา ต่อมารัฐบาลทั้ง 2 ฝ่ายได้เจรจาประนีประนอมกันและตกลงสัญญาเขตแดน ฝ่ายรัฐบาลสยามยินยอมให้รัฐบาลฝรั่งเศสยึดเอาเมืองจันทบุรีเป็นประกันชั่วคราวส่งผลให้รัฐบาลฝรั่งเศสส่งทหารเข้ามาอยู่ในเมืองจันทบุรีและนำมาสู่การลงนามสนธิสัญญาระหว่างสยามและฝรั่งเศสในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ร.ศ.112)⁵ (หลวงสาครคชเขตร์ (ประทวน สาคริกานนท์), 2483: 45-47)

เหตุการณ์ดังกล่าวนำมาสู่จุดเปลี่ยนที่สำคัญของสยามคือการเข้าสู่กระบวนการสร้างรัฐชาติอันได้แก่การสถาปนาระเบียบการเมืองขึ้นมาโดยมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้แก่ การปฏิรูประบบราชการและกฎหมาย การจัดเก็บภาษี การสร้างกองทัพให้เข้มแข็ง การกำหนดเขตแดนที่ชัดเจน รวมทั้งการเลิกระบพทาสและภายหลังมีการสร้างพลเมืองโดยเฉพาะการออกพระราชนิบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 ซึ่งแต่เดิมนั้นไม่ได้มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวแต่อย่างใด (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533; คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557: 73-112; สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2556: 25-37; จอห์น เอฟ เคดี, 2520: 253)

โดยในมิติการปกครองนั้น สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการปกครองใหม่โดยมีพระบรมราชโองบายในการจัดการปกครองส่วนภูมิภาค 3 ประการ

⁵ สนธิสัญญาดังกล่าวประกอบไปด้วย สนธิสัญญา 10 ข้อ อนุสัญญา 6 ข้อ รวมทั้งสิ้นเป็น 16 ข้อ

สำคัญ ได้แก่

1) ให้แก้ไขลักษณะการปกครองประเทศราชาธิราช (empire) อย่างเป็นทางการอาณาจักร (kingdom) ให้เป็นประเทศรวมกัน

2) การรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองซึ่งเคยแยกกันอยู่ 3 กรม ได้แก่ กลาโหม มหาดไทย และกรมท่าจากเดิมที่มีลักษณะต่างฝ่ายต่างทำให้อยู่ในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว

3) รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลให้สะดวกแก่การปกครองและมีสมุหเทศาภิบาลบังคับบัญชาทุกมณฑล

การปฏิรูปลักษณะดังกล่าวเป็นการรวมศูนย์อำนาจ (centralization) ส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ส่วนกลางและพื้นที่ห่างไกลอันเป็นพื้นที่ชายแดนของสยามให้ศูนย์กลางเริ่มสามารถปกครองพื้นที่ดังกล่าวได้โดยตรงมากขึ้น การปฏิรูปลักษณะดังกล่าวส่งผลให้การปกครองระบบเจ้าเมืองหมดไป (ภารดี มหาขันธ์, 2555: 149-156)

การขยายอิทธิพลของลัทธิล่าอาณานิคมยังผลให้เมืองปราจีนบุรีซึ่งมีพื้นที่ใกล้เคียงกับเมืองจันทบุรีกลายเป็นเมืองสำคัญทางยุทธศาสตร์และทางการเมือง พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 จึงให้ตั้งเมืองปราจีนบุรีเป็นมณฑลขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ และโปรดฯ ให้พระยาอุทรวิจิตรฉัตรนเขต (ศุภร์ ชูโต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก มณฑลปราจีนบุรีประกอบไปด้วย เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองพนมสราคม เมืองฉะเชิงเทราโดยมีที่ว่าการมณฑลอยู่ที่เมืองปราจีนบุรีและภายหลังในปี พ.ศ. 2437 ได้มีการรวมเมืองชลบุรี เมืองบางละมุงและเมืองพนัสนิคมเข้าไปอยู่ร่วมกับมณฑลปราจีนบุรี (กรมสรรพากร, 2540ก; 2540ข; คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2545: 42-43; ภารดี มหาขันธ์, 2552: 98)

ในขณะที่บริบททางการเมืองระหว่างประเทศนั้นแม้ว่าสยามปฏิบัติตามเงื่อนไขสนธิสัญญาฝรั่งเศสแต่ฝรั่งเศสก็ยังคงยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นเวลานานถึง 11 ปี ภายหลังจึงให้มีการทำสัญญาใหม่ขึ้นนั้นก็คืออนุสัญญาลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 แต่เนื่องจากรัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบันทำให้หนังสือสัญญาดังกล่าวฉบับนี้ทำให้ไม่มีผลบังคับใช้ นำมาสู่การเจรจาในรอบที่ 3 ณ กรุงปารีสระหว่างปี พ.ศ. 2446-2447 จนบรรลุข้อตกลงและมีการลงนามในสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 และพิธี-

สาร 29 มิถุนายน พ.ศ. 2447 ฝรั่งเศสจึงถอนกำลังออกจากจันทบุรี แต่ตามสัญญาดังกล่าวสยามจะต้องยกอำนาจเหนือดินแดน 6 ฝืนให้ฝรั่งเศส ได้แก่ เมืองตราดและบรรดาเกาะทั้งหลายรวมถึงเกาะกงเพื่อแลกกับเมืองจันทบุรีซึ่งมีผลในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2447 อย่างไรก็ตาม พื้นที่ดังกล่าวได้ตกอยู่ในการยึดครองของฝรั่งเศสจนเมื่อมีการทำสนธิสัญญา 23 มีนาคม พ.ศ. 2450 (พ.ศ. 2449 เดิม) ฝรั่งเศสจึงคืนเมืองตราดให้สยามตามเดิมแต่สยามจะต้องยอมยกอธิปไตยเหนือดินแดนเขมรส่วนในเป็นการแลกเปลี่ยน ได้แก่ มณฑลบูรพา คือ เมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐและเมืองศรีโสภณ รวมทั้งเมืองปัจจันตคีรีเขตร (เกาะกง) ซึ่งอยู่ติดกับพื้นที่ของตราดนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้คืนให้สยาม⁶ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2552: 33-36, 80-81; คริส เบเคอร์ และผาสูก พงษ์ไพจิตร, 2557: 89) โดยช่วงที่มีการปักปันเขตแดนระหว่างระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2449 ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมืองอรัญประเทศเก่าหรือบ้านท่าแร่เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในเขตแดนของฝรั่งเศส⁷ ทำให้ต้องมีการย้ายที่ตั้งของเมืองอรัญประเทศมาตั้งในพื้นที่แห่งใหม่ ซึ่งเรียกว่า “อรัญประเทศใหม่” ซึ่งเดิมในพื้นที่นี้มีชุมชนชาวลาวเวียงจันทน์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่นั้นมาในสมัยรัชกาลที่ 3 คราวเดียวกับการตั้งถิ่นฐานของชาวลาวในพื้นที่อื่น ๆ โดยชื่อของเมืองอรัญประเทศใหม่นั้น เรียกว่า “บ้านอรัญทุ่งแค” ตั้งอยู่บริเวณริมคลองพรหมโหด ซึ่งเป็นพื้นที่อรัญประเทศในปัจจุบันและส่งผลให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นชายแดนใหม่ของสยามกับกัมพูชา (सानติ ภัททีคำ, 2558: 32-37)

รัฐสยามพยายามส่งเสริมการใช้อำนาจรัฐชาติเหนือพื้นที่ภาคตะวันออกผ่านการปรับปรุงรูปแบบการปกครองรวมถึงนโยบายการคมนาคม ในมิติการปกครองนั้นรัฐส่วนกลางได้มีเปลี่ยนแปลงการรูปแบบการปกครองอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2443 ได้ยุบเขตพื้นที่สระแก้วรวมกับเขตพื้นที่กบินทร์บุรีโดยให้หลวงกำแพงหมื่นมา (เขียน) ไปเป็นนายอำเภอ ต่อมาใน พ.ศ. 2446 เมืองปราจีนบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 5

⁶ ในปัจจุบันเมืองปัจจันตคีรีเขตรเป็นส่วนหนึ่งของประเทศกัมพูชา

⁷ ในปัจจุบันบ้านท่าแร่ หรือ เมืองอรัญประเทศเก่านี้จะได้แก่ “หมู่บ้านดงอรัญ” ในอำเภออิรวดีเจริญ จังหวัดบึงกาฬมีชัย (บ่อนเดย์ย์เมียนเจ็ย) ในประเทศกัมพูชา

อำเภอ 3 สาขาอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอบ้านสร้าง อำเภอศรีมหาโพธิ์ (แยกสาขาอำเภออีก 1 สาขา คือ ท่าชุม) อำเภอภินทรบุรี (แยกสาขาอำเภออีก 2 สาขา คือ วัฒนานครและสระแก้ว) และอำเภอประจันตคาม ในช่วง พ.ศ. 2446 เมืองอรัญประเทศมีสถานภาพเป็นอำเภอแต่ในราวพ.ศ.2449 หลวงชาญพิชัยยุทธ ถึงแก่กรรม เมืองอรัญจึงถูกลดฐานะจากอำเภอเป็นกิ่งอำเภอโดยขึ้นกับอำเภอวัฒนานคร และในมิติด้านการคมนาคมรัฐสยามเริ่มปรับปรุงเส้นทางคมนาคมทางบกในปี พ.ศ. 2445 รัฐสยามตัดทางหลวงเส้นทางช่องตะโกเพื่อเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าระหว่างเมืองนครราชสีมาและเมืองปราจีนบุรี หนึ่งในเส้นทางใหม่นี้ถูกกำหนดให้เป็นจุดเชื่อมใหม่จากเมืองวัฒนานครมายังปราจีนบุรีเป็นแหล่งรวมสินค้าจากมณฑลอุดร มณฑลอีสาน นครราชสีมาและเขมร การพัฒนาเส้นทางดังกล่าวเพื่อแทนที่เส้นทางเดิมคือเส้นทางช่องเสม็ดซึ่งอยู่ภายใต้การครอบครองของฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2450 เมื่อแล้วเสร็จเส้นทางช่องตะโกเส้นนี้มีระยะทางเริ่มต้นจากเมืองนครราชสีมา นางรอง ละหานทราย อรัญประเทศ วัฒนานคร สระแก้ว ภินทรบุรี ประจันตคามและสิ้นสุดที่เมืองปราจีนบุรี (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545: 63-66; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 6-7; คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2545: 43)

ภายหลังที่สยามสูญเสียการอ้างอำนาจอเหนือมณฑลบูรพาให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2449 ประชาชนในพื้นที่บางส่วนอพยพออกจากพื้นที่มณฑลบูรพาตามเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์)^๑ ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลบูรพาไปยังเมืองปราจีนบุรีและบางส่วนแยกย้ายกันตั้งบ้านเรือนบริเวณเส้นทางอพยพ อาทิ วัฒนานคร ภินทรบุรีและอรัญประเทศ โดยตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมามีการอพยพของชาวบ้านจากฝั่งกัมพูชาเข้ามาสู่อรัญประเทศอยู่ตลอด

^๑ มหาเสวกโทเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) (29 กรกฎาคม พ.ศ. 2404 ถึง 27 สิงหาคม พ.ศ. 2465) เป็นเจ้าเมืองพระตะบองต่อจากบิดาและเป็นสมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลบูรพาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นต้นตระกูล "อภัยวงศ์" (ทำเนียบนามภาคที่ 3 ดำรงตำแหน่งบัณฑิตกัมพูชา พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์), 2465: 2-3)

เนื่องจากความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงการข่มเหงของฝรั่งเศสและไม่ต้องการเสียค่าหัวให้แก่ฝรั่งเศส (เลนนีย์ คำสุข, 2557: 29; จุตินันท์ ขวัญเนตร, 2560: 62-63) รวมถึงกลุ่มคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณอรัญประเทศในช่วงเวลานี้เช่นกัน โดยอพยพมาจากพระตะบอง ราชอาณาจักรกัมพูชาซึ่งในขณะนั้นรัฐสยามยังมีอิทธิปไตยเหนือพระตะบอง ก่อนที่พระตะบองจะกลายเป็นเขตปกครองของกัมพูชาพร้อมกับศรีโสภณและเสียมราฐ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 ราชการส่วนกลางได้ยกฐานะกิ่งอำเภออรัญประเทศเป็นอำเภอและให้กิ่งอำเภอวัฒนานครไปขึ้นกับอำเภออรัญประเทศ โดยพื้นที่อรัญประเทศในสมัยนั้นยังคงห่างไกลและสภาพเป็นป่า การคมนาคมมีเพียงแค่ว่าทางเกวียนและทางเท้าเท่านั้น ความเจริญกระจุกตัวอยู่ที่อำเภอภินทรบุรี ระยะทางจากอรัญประเทศถึงภินทรบุรีจะต้องใช้เวลาในการเดินทาง 4 วันเต็ม โดยจะต้องนอนพักระหว่างเดินทางทั้งสิ้น 4 คืน ได้แก่ ออกจากอรัญประเทศจะต้องแวะพักที่วัฒนานคร 1 คืน พักสระแก้ว 1 คืน พักด่านพระปรอง 1 คืน และคืนที่ 4 จึงได้พักที่ตัวอำเภอภินทรบุรี การคมนาคมมีความลำบากจะต้องมีการข้ามห้วยและคลองหลายแห่งในฤดูฝนการคมนาคมอาจถูกตัดขาด (สิริกมล สายสร้อยและคณะ, 2545: 17; สำนักงานจังหวัดสระแก้ว, 2558; วันชัย ไพเราะ, 2559: 104-106; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 7-9)

บริบททางเศรษฐกิจและสังคมเมืองชายแดน ได้แก่ อรัญประเทศ โคกสูงวัฒนานครมีความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ชาวบ้านในพื้นที่มีวิธีการผลิตแบบยังชีพด้วยการทำกสิกรรมมีการทำนาเพื่อยังชีพหรือบริโภคภายในครัวเรือน เนื่องจากยุคสมัยดังกล่าวยังไม่มีเทคโนโลยีในการแปรรูปข้าว ทำให้ไม่มีการปลูกข้าวในปริมาณมาก การเพาะปลูกจึงเป็นการเพาะปลูกเพื่อให้มีข้าวเพียงพอเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนทั้งปีเท่านั้นและไม่นิยมปลูกมากเนื่องจากเป็นภาระในการสร้างยุ่งในการจัดเก็บ ดังนั้นทุกคนรอบครัวจึงมีการปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและแบ่งปันกับเพื่อนบ้านกรณีที่นาของเพื่อนบ้านภายในชุมชนประสบปัญหาน้ำท่วมหรือแล้งเท่านั้น ส่วนอาหารหรือสิ่งของอื่น ๆ จะมีการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชน ในยุคสมัยนั้นไม่มีการยึดครองที่ดินเป็นของคนใดคนหนึ่ง ทุกคนมีสิทธิในการทำนาในพื้นที่ว่างเปล่าและการทำนาก็เพื่อมีข้าวบริโภคในครัวเรือนจนกว่าจะถึงหน้านาใหม่อีกรอบ เนื่องจาก

สภาพพื้นที่ของอรัญประเทศ โคนสูง วัฒนานครในสมัยก่อนมีลักษณะเป็นปรกทึบที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก เมื่อชาวบ้านต้องการพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกหรือสร้างที่พักอาศัยก็จะบุกเบิกพื้นที่โดยการเผาป่าส่วนมากจะทำในช่วงเดือนเมษายนและจะทิ้งช่วงเวลาหนึ่ง ภายหลังจากนั้นชาวบ้านจะเก็บเศษไม้ที่เหลืออยู่ออกจนหมดเมื่อเข้าสู่ฤดูฝน ในช่วงปลายพฤษภาคมฝนตกลงมากก็จะชะล้างหน้าดินที่ถูกเผาให้เป็นเนื้อเดียวกันและรอจนต้นหญ้าเริ่มขึ้นจึงฉางหญ้าออกเพื่อเตรียมตัวปลูกข้าว ผัก ยาสูบ ผัก ต่อไป ในช่วงเวลานั้น การเพาะปลูกขนาดใหญ่และห่างไกลจากพื้นที่อยู่อาศัยไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากต้องป้องกันสัตว์ป่าเข้ามากินและทำลายพืชพรรณ ลักษณะการทำนาในสมัยนั้นทำแบบ นาหยอดหลุม โดยจะทำบนที่ดินเนินโนน ด้วยวิธีการใช้จอบ เสียม ขุดดิน หยอดเมล็ดพันธุ์ในหลุม หลุมละ 4-5 เม็ด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียวและเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายน นอกจากการทำนาจะทำให้ได้ข้าวไว้ยังชีพแล้วยังได้พืชและสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ เป็นผลพลอยได้อีกด้วย นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมีการทำตัดถรกรรม ทอผ้าเพื่อใช้เองภายในครัวเรือนอีกด้วย โดยการปลูกฝ้ายนั้นจะปลูกไว้ตามหัวนาเพื่อทอผ้า ทุกบ้านจะมีหูกทอผ้าและเพื่อความสวยงามชาวบ้านก็จะนำมาย้อมสีโดยวัตถุดิบที่ได้จากพื้นที่ ได้แก่ เปลือกไม้ รากไม้ ดอก ผลหรือจากสัตว์บางชนิด (วันชัย ไพเราะ, 2559: 127-145; จิตร ภูมิศักดิ์, 2525: 238) ดังจะเห็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และการเดินทางของสระแก้วและวัฒนานครที่มีการค้าขายกับฝั่งเขมรได้จากบันทึกรายงานตรวจพันธุ์รุกชาติในมณฑลจันทบุรีและปราจีนของเจ้ากรม, นายเนย อิศรางกูล และนายชุ่มที่ได้เดินทางไปสำรวจ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466 ถึง 19 มกราคม พ.ศ. 2467 (กระทรวงพาณิชย์, 2543: 143) ตอนหนึ่งว่า

“ความเดิมตั้งใจจะไปอรัญด้วย แต่ได้ข่าวว่าระหว่างวัฒนากับอรัญไม่มีอะไรนอกจากป่าแดง...อำเภอวัฒนามีสินค้าไม้พยูง เปลือกสีเสียดและเสาเต็งรังบ้าง แต่เป็นจำนวนเล็กน้อย สินค้าที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งคือ ปลาแห้ง ซึ่งรับช่วงมาจากเมืองเขมร ในอำเภอนี้และอำเภออื่น ๆ ตามที่ได้ผ่านมาไม่มีการเพาะคลังเลยเมื่อทางรถไฟสายตะวันออกมากเข้า การค้าขายทั่วไปคงจะเจริญยิ่งขึ้นโดย

ไม่ต้องสงสัย...วันที่ 27 ธันวาคม เดินทางต่อไปตามถนนที่เป็นฝุ่น
ร้อน เกือบตลอดทางเป็นป่าแดง จนกระทั่งถึงสระแก้วในเวลาเย็น
การค้าขายในตำบลสระแก้วก็เช่นเดียวกันที่วัฒนา” (บันทึกเมื่อ 2
ธันวาคม พ.ศ. 2469

จนถึงในช่วงทศวรรษ 2460 การคมนาคมไปยังพื้นที่อรัญประเทศจึงเริ่มมี
การเปลี่ยนแปลง โดยรัฐสยามเริ่มให้ความสำคัญกับการสร้างทางรถไฟสายตะวันออก
เนื่องจากตระหนักว่าการคมนาคมเพียงเส้นทางเกวียนและแม่น้ำลำคลองนั้นไม่
เพียงพอแก่การบำรุงรักษาพรมแดนที่ตนอ้างอำนาจและเกรงว่าผู้คนที่อยู่ห่างไกลจาก
เมืองหลวงมีจิตใจโน้มเอียงไปทางประเทศใกล้เคียง จึงสร้างทางรถไฟขึ้นเพื่อติดต่อกับ
มณฑลชายแดนเป็นอันดับแรก เพื่อสะดวกแก่การปกครอง ตรวจสอบระวังกันการรุกราน
เป็นการเปิดภูมิภาคให้ประชาชนพลเมืองในพื้นที่ภาคตะวันออกโดยเริ่มต้นเส้นทาง
เริ่มจากกรุงเทพถึงปลายทางฉะเชิงเทราขนาดรางกว้าง 1.434 เมตรเป็นระยะทาง 63.4
กิโลเมตร ทางรถไฟเส้นดังกล่าวสร้างแล้วเสร็จและเริ่มเดินรถในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.
2450 ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าอนุวัตรไชยากร กรมขุน-
กำแพงเพชรอัครโยธินดำริให้ต่อขยายทางรถไฟสายตะวันออกให้สุดปลายทางที่อำเภอ
อรัญประเทศ ต่อมาในปี พ.ศ. 2461 มีการลงมือสร้างทางรถไฟสายตะวันออกจาก
แปดริ้ว สถานีรถไฟปราจีนบุรีโดยร้อยเอกหลวงธรรรงค์สงคราม (พันเอกพระยาทรงสุร-
เดช) ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บังคับการทหารช่างรถไฟ กองพื้นที่ 2 กรมทหารบกที่ 3 ในสมัย
นั้น เส้นทางเส้นทางรถไฟสายแปดริ้ว-กบินทร์บุรีเสร็จสิ้นและเปิดใช้งานในวันที่ 1
มกราคม พ.ศ. 2467 ตามมาด้วยการเปิดใช้เส้นทางรถไฟสายกบินทร์-อรัญประเทศใน
วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545: 66-67; สถาบันพระปก-
เกล้า, 2556; สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 4, 2556; การรถไฟแห่งประเทศไทย,
2560; วิภัส เลิศรัตนวิสิ และ สมเกียรติ วันทะนะ, 2558)

การเกิดขึ้นของรถไฟสายตะวันออกส่งผลให้ภูมิภาคตะวันออกและพื้นที่
สระแก้วขยายตัว การเติบโตของเศรษฐกิจจากความสะดวกของการคมนาคมทำให้มี
ชาวกรุงเทพ ชาวเวียดนาม เขมรและชาวยุโรปการเดินทางเข้าไปยังพื้นที่อรัญประเทศ

การค้าขายแดนเริ่มคึกคักเนื่องจากเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางเชื่อมโยงไปยังเขมร และเวียดนาม โดยเฉพาะพ่อค้าที่ทำการค้าขายกับพ่อค้าชาวเขมรที่นำเข้ามาสินค้าไปยังเมืองศรีโสภณและพระตะบองซึ่งจะนำรถยนต์มารับสินค้าที่เมืองอรัญประเทศ ในยุคสมัยที่ฝรั่งเศสปกครองอยู่เน้นการขนส่งสินค้ามีความเข้มงวดทำให้ผู้ที่สามารถนำสินค้าเข้าไปขายได้ก็จะมีแต่พ่อค้าชาวกัมพูชา พ่อค้าชาวไทยไม่สามารถนำสินค้าเข้าไปขายในเขมรได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดช่องทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ตามมา เช่น การรับแลกเปลี่ยนเงินตรา อย่างไรก็ตามบรรยากาศการค้าขายสินค้าของตลาดก็ขึ้นกับประเทศกัมพูชาเป็นหลักเนื่องจากสินค้าส่วนใหญ่จะส่งไปจำหน่ายที่เมืองศรีโสภณและพระตะบอง หากช่วงไหนที่มีการขึ้นภาษีนำเข้าก็จะทำให้ตลาดอรัญประเทศซบเซาลงไป นอกจากนี้การขายตัวของรถไฟที่เชื่อมโดยตรงส่งผลให้มีการเดินทางเข้าสู่พื้นที่อรัญประเทศของคนกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์ ดังนั้นพื้นที่อรัญประเทศจึงเป็นแหล่งรองรับวัฒนธรรมที่หลากหลายอย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นคณะลูก คณะละครที่มาจากกรุงเทพฯ ที่เดินทางผ่านอรัญประเทศเข้าไปแสดงที่พระตะบอง พนมเปญปีละหลายครั้ง (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, 2545: 73-76; สิริกมล สายสร้อย และคณะ, 2544: 17-18)

รัฐสยามได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริหารในพื้นที่อีกครั้งโดยออกราชกิจจานุเบกษาให้มีการเปลี่ยนชื่อเรียกการปกครองโดยให้เปลี่ยนจากคำว่าเมืองเป็นจังหวัด ในปี พ.ศ. 2459⁹ (2459, 28 พฤษภาคม, ราชกิจจานุเบกษา: 51-53) และมีราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2468 ได้ประกาศให้จังหวัดบดินทร์บูรียุบรวมกับจังหวัดปราจีนบุรีเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองว่าการเดินทางระหว่างปราจีนบุรีและบดินทร์บุรีสะดวกกว่าในอดีตแล้วจึงประกาศให้ยุบจังหวัดบดินทร์บุรีลงเป็นอำเภอขึ้นจังหวัดปราจีนบุรี (2468, 30 มีนาคม, ราชกิจจานุเบกษา: 430 – 431)

กล่าวโดยสรุป รัฐสยามช่วงก่อนการปฏิรูปการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นรัฐมีลักษณะเป็นรัฐศักดินาที่รัฐส่วนกลางนั้นมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ห่างไกลที่ขึ้นกับ

⁹ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด

ตนเพียงหลวม ๆ และเป็นไปเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์จากการส่งส่วยและการเกณฑ์แรงงานไพร่เท่านั้น ภายหลังจากขยายตัวของลัทธิล่าอาณานิคมทั้งจากจักรวรรดินิยมเป็นสาเหตุให้สยามต้องคลี่คลายตัวเองจากรูปแบบรัฐศักดินาที่ใช้อำนาจรัฐเหนือดินแดนที่ไม่มีความแน่นอนและสม่ำเสมอเข้าสู่กระบวนการสร้างรัฐให้เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่พระนครและสร้างความสัมพันธ์ปกครองระหว่างส่วนกลางและส่วนภูมิภาคที่มีแบบแผนแน่นอนมากขึ้นเป็นลำดับผ่านการปฏิรูประบบการบริหารการปกครอง การปรับเปลี่ยนการบริหารส่วนภูมิภาคและการพัฒนาการคมนาคมกับพื้นที่ห่างไกล

4. กระบวนการสร้างรัฐชาติไทยในพื้นที่ชายแดนอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว หลังปี พ.ศ. 2475 ถึงการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

ภายหลังจากปฏิวัติวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองจากการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารราชการปกครองท้องถิ่น สำหรับรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการออกพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476 กำหนดให้มีตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดแทนข้าหลวงประจำจังหวัด ส่งผลให้เกิดการยกเลิกมณฑลเทศาภิบาลปราจีนบุรีและเปลี่ยนเป็นจังหวัดปราจีนบุรีและยุบกิ่งอำเภอวัฒนานครที่ขึ้นอยู่กับอำเภออรัญประเทศ ส่วนพื้นที่อำเภอเมืองสระแก้วในปัจจุบันนั้นยังคงเป็นกิ่งอำเภออยู่กับอำเภอกบินทร์บุรี (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2552: 92-107; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 31)

นอกจากนี้ รัฐสยามยังมีแผนพัฒนาการเดินทางทางบก โดยพระพิศาล สุขุมวิท (บุตรเจ้าพระยามรราช) อธิบดีกรมทาง จัดทำแผนการสร้าง “แผนการทางหลวงแผ่นดินที่วราขอาณาจักร พ.ศ. 2479” เพื่อเป็นแม่บทในการสร้างทางหลวงเป็นเครือข่ายครอบคลุมทั่วประเทศ ถนนกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ ถูกกำหนดให้เป็นทางสายหลักของภาคตะวันออก จึงสร้างต่อจากสมุทรปราการ ผ่านชลบุรี ระยอง ไปจนถึง

ตราด เรียกชื่อว่า “ถนนกรุงเทพฯ-ตราด”¹⁰ ซึ่งถนนดังกล่าวมีเป้าหมายในการสร้างเส้นทางรัศมีออกไปเชื่อมพื้นที่ใกล้เคียงให้ติดต่อกันและเชื่อมต่อกองทัพได้โดยทางรถไฟ สาเหตุเนื่องจากสภาพการคมนาคมทางบกในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเพียงรถไฟสาย กรุงเทพฯ-ฉะเชิงเทรา-ปราจีนบุรี-อรัญประเทศ เท่านั้น ส่งผลให้การสร้างถนนเลียบริมชายฝั่งในระยะแรกต้องเชื่อมโยงกับเส้นทางรถไฟ ส่วนบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงใต้ยังคงต้องใช้การเดินทางเรือเลียบริมชายฝั่งเป็นหลักเหมือนเดิม (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545: 70; โธม นูนานาค, 2556)

บริบททางการเมืองระดับชาติภายหลังการปฏิวัติการปกครอง 2475 รัฐสยามมีความเข้มแข็งขึ้นมาก โดยรัฐบาลได้มีการปรับปรุงกองทัพให้เข้มแข็งกว่าเดิม และภายหลังการรัฐประหารครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2476-2483 มีรัฐบาลคณะราษฎร 2 ชุด คือ รัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งในขณะนั้นเป็นทั้งนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีกลาโหมและผู้บัญชาการทหารบก รัฐบาลชุดนี้ค่อนข้างมีเอกภาพเพราะส่วนใหญ่เป็นสมาชิกคณะราษฎรที่สนับสนุนแนวคิดแบบคณะราษฎร รัฐบาลชุดนี้ได้ประกาศใช้แนวคิดแบบชาตินิยมและต้องการรวมเผ่าไทยโดยทำเป็นกระบวนการตั้งแต่การปลูกฝังให้นักเรียนและประชาชนรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญผ่านตำราเรียนและนวนิยาย บทละคร รวมถึงบทเพลงที่แต่งโดยหลวงจิตติวาทการ ตลอดจนมีการประกาศ “รัฐนิยม” ซึ่งเป็นประกาศเกี่ยวกับรูปแบบการปฏิบัติทางวัฒนธรรมสำหรับประชาชนให้ประชาชนยึดถือ โดยมุ่งแสดงให้เห็นถึงความมีอารยธรรมของประเทศ แนวทางดังกล่าวกำหนดขึ้นเพื่อปรับปรุงแก้ไขวัฒนธรรมบางประการของชาติ รัฐนิยมถูกประกาศออกมาในระหว่าง พ.ศ. 2482-2485 รวมทั้งสิ้นจำนวน 12 ฉบับ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ที่ไม่

¹⁰ ภายหลังจากนั้นในวันที่ 10 ธันวาคม 2493 รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงมีมติให้เปลี่ยนชื่อถนนกรุงเทพฯ-ตราด เป็น “ถนนสุขุมวิท” เพื่อเป็นเกียรติแก่ พระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม)

ปฏิบัติตามรัฐนิยมด้วย¹¹ โดยเฉพาะประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ 1 เรื่อง การใช้ชื่อประเทศ ประชาชนและสัญชาติที่ประกาศให้มีการเปลี่ยนชื่อประเทศ สยามให้เป็นประเทศไทยในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 และให้เปลี่ยนสัญชาติสยาม เป็นสัญชาติไทยเพื่อให้ชื่อประเทศและชื่อสัญชาติให้ตรงกัน อีกทั้งยังมีการประกาศรัฐ นิยมฉบับที่ 3 วันที่ 2 สิงหาคม 2482 เรื่องการเรียกชื่อชาวไทยซึ่งมีการเรียกแยกคนไทย ว่า ไทยเหนือ ไทยใต้ ไทยอีสาน ไทยอิสลาม นั้น ให้ใช้คำว่า “ไทย” โดยไม่แบ่งแยก ความมุ่งหมายของรัฐบาลก็คือต้องการส่งเสริมความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของประเทศ และสำคัญอย่างที่ลุดวิกคือเพื่อความกลมเกลียวสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ ไทยทั่วทุกภาคของประเทศ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2555: 1-37; ณรงค์ พ่วงพิศ, 2545: 20-44) นอกจากนโยบายจากรัฐส่วนกลางแล้วในพื้นที่รัฐประเทศเองก็มีสร้างแนวคิด แบบชาตินิยมผ่านการก่อสร้างประตูชัยรัญประเทศซึ่งแล้วเสร็จในวันที่ 29 กันยายน 2482 บนพื้นที่บ้านคลองลึก รัญประเทศโดยที่ประตูดังกล่าวเป็นอนุสรณ์สถานของ การรบระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 อีกด้วย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2545: 219-220)

ในบริบทการเมืองระหว่างประเทศ ในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2483 จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสอ่อนแอลงอันเนื่องจากการแพ้สงครามให้กับเยอรมนีทำให้ ฝรั่งเศสมีรัฐบาลหุ่นเชิดที่เมืองวิซี (Vichy) ภายใต้บังคับการของเยอรมนีที่มีนายพลเปอ-แต็ง (General Henri Philippe Petain) เป็นประธานาธิบดี ด้วยเหตุผลดังกล่าวส่งผล ให้อำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนอ่อนแอลงเนื่องจากไม่สามารถส่งอาวุธหรือทหารหนุน กำลังในอินโดจีนได้ ประกอบกับญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรกับเยอรมนีก็ได้ขยายอำนาจเข้า มาในอินโดจีนโดยเข้ามาคุมเมืองยุทธศาสตร์ภาคเหนือของเวียดนามตั้งแต่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2483 และในเดือนสิงหาคม อินโดจีนฝรั่งเศสก็ยอมให้ญี่ปุ่นมีเอกสิทธิ ทางทหารและทางเศรษฐกิจในอินโดจีน ฝ่ายไทยรู้ดีว่าสถานการณ์ในขณะนั้นฝ่าย ตนเป็นต่อจึงได้รุกคืบเพื่อขึ้นเจรจาเขตแดนในวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2483 แต่อย่างไร

¹¹ โปรดดูรายละเอียดรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับและการประกาศใช้รัฐนิยมในสมัยจอมพล ป. ใน ณรงค์ พ่วงพิศ, 2545: 20-44.

ก็ดีผลการเจรจาทางการทูตของทั้งสองประเทศไม่เป็นผลสำเร็จส่งผลให้ทั้งสองฝ่ายเริ่มเคลื่อนไหวกองทหารตั้งแต่เดือนกันยายนจนถึงเดือนพฤศจิกายน โดยทั้งสองประเทศได้ปะทะกันหลายครั้ง เริ่มตั้งแต่การฝรั่งเศสส่งเครื่องบินเข้ามาลาดตระเวนในเขตภาคอีสานและในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2483 เจ้าหน้าที่ไทยจับทหารอินโดจีนฝรั่งเศสได้ในพื้นที่บ้านโคกสูง อำเภออรัญประเทศและคืนวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 เกิดการปะทะกันของทหารฝรั่งเศสและฝ่ายสยามในพื้นที่ปอยเปต นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังได้ส่งเครื่องบิน 5 ลำมาโจมตีและทิ้งระเบิดเมืองนครพนมพร้อมกันนั้นยังใช้ปืนใหญ่ยิงจากท่าแขกมาตกในพื้นที่ตลาดนครพนมอีกด้วย การปะทะกันดังกล่าวนำไปสู่การรบขึ้นรุนแรงทั้งทางอากาศ ทางบก ทางเรือตามแนวชายแดนไทย ตั้งแต่วันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2552: 92-107; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2556: 31)

ผลของสงครามอินโดจีนทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ของชาวบ้านในฝั่งกัมพูชาเข้ามายังอรัญประเทศเพื่อหนีภัยสงครามและเพื่อการได้สัญชาติไทย เนื่องจากวันที่ 20 ธันวาคม 2483 ประเทศไทยได้ออกคำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ 44/2483 ตอนหนึ่งของประกาศกล่าวว่ (อ้างถึงใน ธิตี บัวคำศรี, 2559)

“ดินแดนอันได้ชื่อว่าแคว้นสิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหก แคว้นหลวงพระบาง เวียงจันทน์ ท่าแขก สุวรรณเขตต์ จำปาศักดิ์ และกัมพูชา เป็นราชอาณาจักรของไทยมาแต่เดิม โดยได้รวมเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกับประเทศไทย และอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ไทยมาช้านานนับร้อย ๆ ปี....มีเลือดเนื้อเป็นชนชาติไทยและมีจิตใจรักอิสระเสรีอย่างพี่น้องของเขาในประเทศไทย....กระทรวงมหาดไทยจึงถือว่า....เป็นบุคคลเชื้อชาติไทยและสัญชาติไทยโดยบริบูรณ์”

รวมทั้งรัฐบาลไทยยังได้เปิดวิทยุกระจายเสียงภาคภาษาเขมรและเวียดนามในเดือน พฤศจิกายน 2483 เพื่อเชิญชวนประชาชนในอินโดจีนฝรั่งเศส ได้แก่ ชาวลาว

เขมรและเวียดนามให้อพยพเข้ามาในประเทศ โดยที่รัฐให้การยอมรับผู้คนที่อพยพย้ายถิ่นมาในครั้งนั้นและรับรองความชอบธรรมรวมทั้งให้ยกเว้นค่าธรรมเนียมต่าง ๆ อีกด้วย โดยชาวกัมพูชาที่อพยพมาส่วนใหญ่เข้าไปตั้งรกรากอยู่ที่พื้นที่ชายแดน ได้แก่ โคกสูง อรัญประเทศ ตาพระยาและเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่สงครามประกอบกับมีการอพยพรัฐจึงได้ประดิษฐ์ความทรงจำชุดใหม่ให้กับผู้คนในพื้นที่ผ่านการฉายหนังกลางแปลงเพื่อปลุกใจและสร้างสำนึกในความรักชาติ (ธิปไตย บัวคำศรี, 2559; วันชัย ไพเราะ, 2559: 107-109; วันชัย ไพเราะ และภารดี มหาขันธ์, 2559: 126-128)

ในช่วงเวลาดังกล่าวแม้ว่าพื้นที่ชายแดนสระแก้วจะเป็นพื้นที่สู้รบในสงครามอินโดจีนแต่สงครามได้ส่งผลให้หมู่บ้านในพื้นที่ที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังจะเห็นได้จาก ในพื้นที่โนนหมากมูน พบว่ามีการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ถนน บ่อน้ำ เพื่อสนับสนุนการรบเนื่องจากเป็นพื้นที่ดังกล่าวเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มีทหารเดินผ่านและพักอาศัยเป็นเวลาหลายเดือน เป็นต้น (วันชัย ไพเราะ, 2559: 127) ส่งผลให้ภายหลังสิ้นสุดสงครามอินโดจีนในปี พ.ศ. 2484 พื้นที่อรัญประเทศมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงคราม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำการนาให้เพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิต การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลมาจากความต้องการบริโภคข้าวในช่วงสงครามมีสูง ทำให้เริ่มมีการเพาะปลูกข้าวในพื้นที่ที่กว้างขึ้น ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มแผ้วถางพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเมื่อมีพื้นที่มากขึ้นก็จำเป็นต้องใช้แรงงานที่มากขึ้น ทำให้การพึ่งพิงแรงงานภายในหมู่บ้านจากระบบเอาแรงหรือระบบแลกเปลี่ยนแรงงานเปลี่ยนแปลงสู่ระบบเงินตราและหันมาใช้แรงงานสัตว์เป็นเครื่องมือในการทำนามากยิ่งขึ้น การใช้แรงงานสัตว์ของชุมชนในเขตอรัญประเทศในช่วงแรกจะเป็นการเช่าจากพ่อค้าชาวจีน (เจ๊ก) ในหมู่บ้าน ภายหลังเปลี่ยนเป็นการซื้อสัตว์จากนายฮ้อยที่ตลาดกลาง โดยนายฮ้อยเป็นผู้ไล่ต้อนวัวจากภาคอีสานมาขายตามเส้นทางผ่านช่องตะโกซึ่งค้าขายในอดีต การซื้อ-ขายระหว่างนายฮ้อยกับชาวบ้านและพ่อค้าจะใช้เวลาเร่ขายวัวระหว่างจุดซื้อขายจะใช้เวลาไม่ต่ำกว่าหนึ่งอาทิตย์ ทำให้เกิดจุดซื้อขายวัวลูกค้าที่สำคัญขึ้น ได้แก่ บ้านโคกสูง บ้านหนองสังข์ บ้านยาง บ้านพร้าว เป็นต้น นอกจากนี้ภายหลังสงครามอินโดจีนสิ้นสุดลงยังส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบการคมนาคมขนส่งให้สะดวกมากขึ้น งานหัตถกรรมพื้นบ้านเริ่มไม่เป็นที่นิยมดัง

เช่นเดิมเนื่องจากพ่อค้าชาวจีนได้ใช้ประโยชน์จากเส้นทางคมนาคมสะดวกนี้นำเข้าผ้า
อุตสาหกรรมมาขายในพื้นที่ (วันชัย ไพเราะ และภาวดี มหาจันทร์, 2559: 135-147)

ในช่วง พ.ศ. 2484 เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง หรือในอีกชื่อหนึ่งคือสงคราม
มหาเอเซียบูรพา ญี่ปุ่นยกทัพ (กองทัพที่ 15) โดยรถยนต์เข้าสู่ไทยทางด้านอำเภออรัญ
ประเทศ โดยใช้เส้นทางศรีโสภณ-อรัญประเทศ-วัฒนานคร-สระแก้ว-กบินทร์บุรี-เมือง
ปราจีนบุรี และเข้าสู่กรุงเทพในวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ภายหลังจากเข้ามาของ
กองทัพญี่ปุ่นสงครามที่ยืดเยื้อระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศส จนถึงปี 2484 จึงได้มีการไกล่-
เกลี้ยกัน รัฐไทยกลับมามีอำนาจอธิปไตยบนพื้นที่มณฑลบูรพาและด้านแม่น้ำโขง อัน
ได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ ล้านช้าง จำปาศักดิ์ (ดังภาพที่ 1) เมื่อลงนามสัญญาอย่าง
เป็นทางการแล้วหลวงโกวิทอภัยวงศ์ (หรือ พันตรี คง อภัยวงศ์) ได้เป็นตัวแทนรัฐบาล
ไทยในการรับมอบมณฑลบูรพาจากฝรั่งเศส โดยที่จังหวัดเสียมราฐได้รับคืนเพียง
บางส่วนเท่านั้นเนื่องจากฝรั่งเศสได้ขอส่วนที่มีโบราณสถานไว้โดยให้เหตุผลว่าเป็น
อารยธรรมของขอม รัฐบาลไทยจึงได้ตั้งชื่อเสียมราฐว่าเป็นจังหวัดพิบูลสงคราม
(2485, 30 ธันวาคม, ราชกิจจานุเบกษา: 1921-1922)

ภาพที่ 1 จังหวัดพระตะบอง จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดนครจำปาศักดิ์

ที่มา: Wikimedia, 2017.

การโยกย้ายพรมแดนดังกล่าวส่งผลให้ตลาดอัญประเทศเริ่มเจียบเหงาลง เนื่องจากอัญประเทศไม่ใช่พื้นที่เมืองชายแดนแต่กลับกลายเป็นเพียงเมืองผ่าน ความคึกคักกลับไปอยู่ที่พระตะบอง พระตะบองได้กลายเป็นเมืองการค้าสำคัญกับกรุงเทพฯ โดยมีการส่งออกอาหารและผลผลิตทางการเกษตร ปลา อาหารสดจากทะเลสาบเขมร (Tonle Sap) เข้าสู่กรุงเทพโดยลำเลียงทางรถยนต์ถึงอัญประเทศและลำเลียงต่อผ่านทางรถไฟจนต่อมาภายหลังได้มีการสร้างทางรถไฟจากอัญประเทศไปจนถึงพระตะบองในเวลาต่อมา ในช่วงดังกล่าวรัฐไทยยังได้มีการพยายามทำให้กลายเป็นไทยโดยมีการขึ้นทะเบียนชาวพระวิหารและปราสาทหลังต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบให้เป็นมรดกของชาติไทยโดยกรมศิลปากร นอกจากนี้ยังมีความพยายามทำให้คนเขมรที่อยู่ในพื้นที่พระตะบองกลายเป็นไทยดังจะเห็นได้จากการส่งครูภาษาไทยไปสอนภาษาไทยในพื้นที่ดังกล่าวอีกด้วย (เปรม งาม, 2555: 30)

ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านได้มีการอพยพโยกย้ายไปมาเป็นอย่างมากโดยมีทั้งชาวไทยและพ่อค้าชาวจีนที่ถูกขับออกจากจังหวัดปราจีนบุรีในช่วงปี พ.ศ. 2482 อพยพเข้าไปอยู่ที่จังหวัดพระตะบองและจังหวัดพิบูลสงครามเป็นจำนวนมาก รวมถึงการอพยพออกภูมิลำเนาฝั่งกัมพูชาเข้าสู่ฝั่งไทยทั้งในลักษณะการกวาดต้อนและการอพยพ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนเวียดนามที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่อัญประเทศในช่วงระยะเวลาดังกล่าวอีกด้วย (วันชัย ไพเราะ, 2559: 135-147; สิริกมล สายสร้อย และคณะ, 2545: 40-41) จนเมื่อสงครามจบลงด้วยรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นผู้ชนะรัฐบาลไทยจึงต้องยกอธิปไตยมณฑลบูรพาอันได้แก่อาณาเขตของเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และพนมดก (เดิมเรียกว่า มณฑลเขมร) ให้ฝรั่งเศสในวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2489 และพื้นที่อัญประเทศก็กลายเป็นพื้นที่ชายแดนตั้งแต่นั้นนับนั้นเป็นต้นมา

5. บทสรุป

กระบวนการสร้างรัฐชาติของไทยนั้น เริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ผ่าน

การปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินในช่วงปี 2435 เป็นการรวมศูนย์อำนาจอยู่ ส่วนกลาง ลดทอนอำนาจของเมืองพระยามหานครและประเทศราชด้วยการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมีรัฐบาลกลางที่รวมศูนย์อำนาจและเริ่มมีการจัดตั้งรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่น การปรับรูปแบบการปกครองดังกล่าวทำให้อำนาจการปกครองจากส่วนกลางไปสู่พื้นที่อำเภอและหมู่บ้านห่างไกลได้โดยตรงอย่าง มีระบบมากขึ้น พร้อมกันนั้นรัฐได้พัฒนาการคมนาคมสู่พื้นที่อริยประเทศจังหวัด สระแก้วโดยเริ่มตั้งแต่การสร้างทางรถไฟในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก่อนจะขยาย และเชื่อมโยงทางรถไฟกับโครงข่ายถนนภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งการ พัฒนาดังกล่าวเป็นไปเพื่อเพิ่มอำนาจรัฐที่ผูกจำกัดด้วยเงื่อนไขธรรมชาติ การปฏิรูป ดังกล่าวส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐส่วนกลางกับ พื้นที่ชายแดนของรัฐ อีกทั้งยังส่งผลต่อผู้คนและความเปลี่ยนแปลงของบริบททาง เศรษฐกิจสังคมการเมืองของพื้นที่รอบนอกอีกด้วย

กล่าวได้ว่าการสร้างรัฐคือการสร้างอำนาจรัฐให้เป็นระเบียบการเมือง ใหม่โดยที่รัฐบาลกลางมีอำนาจเด็ดขาด อย่างไรก็ตามแม้ว่าภายใต้กระบวนการสร้างรัฐ จะสามารถสร้างดินแดนของรัฐที่พัฒนาจากแนวคิดแดนต่อแดนไปสู่การกันอาณาเขต ได้แล้วแต่ยังไม่สามารถสร้างสำนึกความเป็นประชากรที่ชัดเจนได้แม้จะมีความ พยายามสร้างความเป็นพลเมืองแล้วก็ตามดังจะเห็นได้จากการยังคงมีโยกย้ายของ ผู้คนจากปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่อง พัฒนาการสร้างรัฐชาติมี องค์ประกอบครบครันมากขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เกิด กระบวนการสร้างชาติโดยอาศัยกระบวนการผสมผสานกลมกลืนโดยใช้กลไกรัฐในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับในพื้นที่นั้นมีการสร้างชาติผ่านการสร้างความเป็นชาตินิยมใน พื้นที่ การเรียนการสอนภาษาไทย การให้สัญชาติไทย การพัฒนาโครงข่ายการ-คมนาคม การใช้อำนาจรัฐสร้างความเป็นทางการ กล่าวโดยสรุปได้ว่ากระบวนการ สร้างรัฐชาติเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องโดยเริ่มจากการสร้างรัฐและตามมาด้วยการ-สร้างชาติเรื่อยมาจนกลายเป็นรัฐชาติสมัยใหม่

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กรมสรรพากร. (2540 ก). *การจัดตั้งกรมสรรพากร*. วันที่ค้นข้อมูล 12 ธันวาคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.rd.go.th/publish/3461.0.html>.
- _____. (2540 ข). *ประวัติการจัดตั้งและแบ่งส่วนราชการกรมสรรพากร*. วันที่ค้นข้อมูล 12 ธันวาคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.rd.go.th/publish/327.0.html>.
- กระทรวงพาณิชย์. (2543). “รายงานตรวจพันธุกรรมชาติในมณฑลจันทบุรีและปราจีน.” ใน *เรื่องวิทย์ ลิมปนาท*. (บก.). *ท้องถิ่น-อินเดีย : รวมบทความทางวิชาการ รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมูทิตาจิตในวาระที่ รองศาสตราจารย์ ภรณ์ดี มหาพันธ์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์นงคราญ เจริญสวัสดิ์ เกษียณอายุราชการ*. ชลบุรี : คณะศิษย์ประวัติศาสตร์บางแสน.
- กฤษฎา พิณศรี และอิทธิวัตร ศรีสมบัติ. (2548). “ชาติพันธุ์เขมร.” ใน ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกาญจนาภิเษก. (บก.). *รายงานผลการศึกษารวบรวมข้อมูลด้านชาติพันธุ์วิทยาในประเทศไทย (เล่ม 2)*. ม.ป.ท.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2556). *ทรัพยากรการท่องเที่ยวไทยชุดภาคกลางและภาคตะวันออก*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
- การรถไฟแห่งประเทศไทย. (2560). *ประวัติการรถไฟแห่งประเทศไทย*. วันที่ค้นข้อมูล 25 ตุลาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <http://www.railway.co.th/main/profile/history.html>.
- กำพล จำปาพันธ์. (2559). “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองปราจีนบุรีศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีและมุขปาฐะในท้องถิ่น.” *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 22 (1): 279-330
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2545). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสระแก้ว*. กรุงเทพฯ:

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. (พิมพ์ครั้งที่
2 ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ: มติชน.

จอห์น เอฟ. เคดี. (2520). *ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา*. ภาณี กาญจนัฐิติ และชินจิตต์
อำไพพรรณ (แปล). กรุงเทพฯ: พิชฌเนศ.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2525). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทาง
สังคมของเชื้อชาติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ดวงกมล.

จตินันท์ ขวัญเนตร. (2560). “เศรษฐกิจยามสงคราม (War Economy) นัยยะสำคัญต่อ
กระบวนการขึ้นสู่โครงสร้างอำนาจระดับชาติของคนไทยเกาะกง.” ใน
วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 5 (2): 49-76

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2555). *สยามหรือไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). สมุทรปราการ: มูลนิธิ
โยธาท่างประเทศไทย.

ไชยันต์ รัชชกุล. (2560). *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์การก่อรัฐไทยสมัยใหม่
จากศักดิ์นิยามสู่ทุนนิยมรอบนอก*. พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (แปล).
กรุงเทพฯ: อ่าน.

ณรงค์ พ่วงพิศ. (2545). “การประกาศใช้ “รัฐนิยม” ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2481-2487).” *วารสารประวัติศาสตร์*, 2545: 20-44.

เดวิด เค วัยฮาจ. (2556). *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป*. อภิราตี จันทร์แสง และคณะ
(แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

*ทำเนียบมณฑลที่ 3 ตำราทำเนียบบันดาศักดิ์กรุงกัมพูชา พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์)*. (2465). เข้าถึงได้จาก
<http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book/av0 0 2 7 0 / mobile/index.html#p=1>

ธิปดี บัวคำศรี. (2559). *การเรียกร้องดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส*. วันที่ค้นข้อมูล 6
กุมภาพันธ์ 2560, เข้าถึงได้จาก <https://goo.gl/mo42Zz>.

- ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมือง
เรียกว่าจังหวัด. (2459, 28 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. 51-53
- ประกาศยุบจังหวัดกระบี่ขึ้นกับจังหวัดภูเก็ต. (2468, 30 มีนาคม).
ราชกิจจานุเบกษา. 430-431
- เปรม งาม (2555). *ข้อพิพาทกรรมแดนกัมพูชา-ไทย ปัญหาชาตินิยมและอำนาจ: ศึกษา
กรณีปราสาทพระวิหาร (เสียงสะท้อนจากกัมพูชา)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ภัทรมน สุวพันธุ์. (2556). "วัตุนิยมประวัติศาสตร์ รากฐานทางปรัชญาและคุณูปการ
ในการเปลี่ยนแปลงสังคม." *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 2 (1):
73-97
- ภาวดี มหาพันธ์. (2552). *พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชลบุรี*. ชลบุรี: คณะมนุษย
ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2554). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของภาคตะวันออกยุคต้น (ยุคก่อน
ประวัติศาสตร์-รัตนโกสินทร์ตอนต้น)*. ชลบุรี: สาขาวิชาไทยศึกษา คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2555). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของภาคตะวันออกยุคปรับปรุง
ประเทศตามแบบสมัยใหม่มาถึงปัจจุบัน*. นนทบุรี: อองศา สบายดี
- เรื่องวิทย์ ลิ้มปานา. (2545). *รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่ง
ทะเลภาคตะวันออกก่อน พ.ศ. 2525*. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- โรม บุนนาค. (2556). *เรื่องเก่าเล่าสนุก: หลัทธิโลกเมตรที่ 0 ของประเทศไทย*. วันที่ค้น
ข้อมูล 4 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.all-magazine.com/ColumnDetail/allColumDetail/tabid/106/articleType/ArticleView/articleId/2941/--0.aspx>.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2552). *การสร้างรัฐ (State Building) และการสร้างชาติ (Nation
Building)*. วันที่ค้นข้อมูล 12 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <https://mgronline.com/daily/detail/9520000048092>

- วันชัย ไพเราะ. (2559). *พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว: พื้นที่ ผู้คน อำนาจ และการปรับตัว*. คุชกูร์นิพนธ์คุชกูร์บัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วันชัย ไพเราะ และภารดี มหาพันธ์. (2559). “พัฒนาการชายแดนไทย-กัมพูชา: การเกิดศูนย์พักพิงผู้อพยพและจุดเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของไทย.” *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 24 (64): 119-145.
- วิภัศ เลิศรัตนรังสี และ สมเกียรติ วันทะนะ. (2558). “การปฏิวัติการคมนาคมกับการรวมศูนย์อำนาจของรัฐในสยามพ.ศ. 2435-2475.” *วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*, 4 (1): 203-216.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2558). “อริยประเทศและคลองพรหมโหด พรหมแดนไทย-กัมพูชา.” *ศิลปวัฒนธรรม*, 36 (10): 32-37.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2556). *พัฒนาการคมนาคม: สร้างทางรถไฟสายอีสาน-ตะวันออกเฉียงเหนือ*. วันที่ค้นข้อมูล 20 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <https://goo.gl/L8DxTD>.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475.” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 17 (1): 23-44.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 4. (2556). *เรื่องที่ 7 รถไฟ ประวัติการรถไฟในประเทศไทย*. วันที่ค้นข้อมูล 12 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://kanc.hanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=4&chap=7&page=t4-7-infodetail03.html>.
- สำนักงานจังหวัดสระแก้ว. (2558). *สภาพทั่วไปของจังหวัดสระแก้ว*. วันที่ค้นข้อมูล 12 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก <http://www.sakaeo.go.th/websakaeo/generality.php>.
- สิริกมล สายสร้อย, พิเศษฐ์ ศรีสวัสดิ์, ธีระพงษ์ อินทร์พันธ์ และอภิญญา ต้นทิววงศ์. (2545). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตจังหวัดสระแก้ว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2556). “วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี.”
วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองนุรพา, 1 (1): 23-49.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2552). *จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เสนีย์ คำสุข. (2557). *กัมพูชา มิติการพัฒนาประชาธิปไตยในการเลือกตั้งทั่วไปตั้งแต่ พ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2556*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- หลวงสาครคชเขตร์ (ประทวน สาคกริกานนถ์). (2483). *หนังสือประชุมพงสาวดาร ภาค 4 เหตุสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และจดหมายเหตุฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี (พ.ศ.2436-2447)*. ม.ป.ท.: ไทยอักษรกิจ
- อักรพงษ์ คำคุณ. (2554). “เขตแดน พรมแดน และชายแดนระหว่างประเทศไทยกับ กัมพูชา.” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ พิภพ อุดร และศกลักษณ์ เลิศแก้วศรี. (บก.). *เขตแดนสยามประเทศไทย-มาเลเซีย-พม่า-ลาว-กัมพูชา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- อำพิกา สวัสดิ์วงศ์. (2545). *ถนนสุขุมวิทกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกของประเทศไทย พ.ศ. 2477- 2539*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Fairbank, J. & Reischauer, E. & Craig, A. (2525). *เอเชียตะวันออกเฉียงยุคใหม่ เล่ม 1. (เพ็ชรี สุมิตร, แปล)*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Chandler D. (2009). *A History Of Cambodia*. (4th Edition). Colorado: Westview Press.
- Wikimedia. (2017). *Provinces of Cambodia loss to Thailand during Franco-Thai War*. Retrieved September 6, 2017, from https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Provinces_of_Cambodia_loss_to_Thailand_during_Franco-Thai_War.png